

ÖTVEN ÉVE TÖRTÉNT

EGY MARADANDÓ MEMOÁR

JÁSZ DEZSŐ „TANÁCSMAGYARORSZÁGTÓL A PIRENEUSOKIG” C. KÖNYVÉRŐL

Sokat töprengtem e néhány sor címén, míg nem a felül írt változat maradt végleges, afféle hangzatosabbak helyett például: „A játzsma vére ment”, „Eposz a főhős kezével” és így tovább. Onnan a meditáció, hogy akár ezek is kifejezően összefognák Jász Dezső könyvének lényegét, hisz az egyik idézet emlékirata 157. lapjáról, a másik meg azt célozná: a *Hösköltevény* — ahogy Illés Béla minősítette Jász memoárját (Népszabadság, 1969. márc. 13.) — fegyvert s vitézt éneklő hőse maga az író. Az ilyen és ehhez hasonló harsány hírlapi ágyúzás azonban inkább csak görögtűz; nem csap a lényegre, nem visz közelebb annak tudatosításához, hogy a *Tanácsmagyarországtól a Pireneusokig* korántsem holmi évfordulós aktualitású dokumentum, hanem művészi értékű, maradandó memoár.

Az emlékirat egyszerre művészi és tudomány, Goethével szólva: „költészet és valóság”. Mint pusztá történetírói megnyilatkozás, színvonalától függetlenül forrásértékű, az ábrázolt korszelet kutatása szempontjából mindig is hasznosítható adattár. De ez csak bibliográfiai öröklét, témavilágának és megszületésének korán az a memoár mutat túl, amiben művészi erejű láttatással tükröződik az egyéniség, ahol világszemlélet és műveltség erős rendező-minősítő elve maradandóan választ és ítél a kínálkozó emlékbőség közepette. Jász Dezső könyvét ilyen típusú memoárnak érzem: maradandó és korszerű, nemcsak az előnkbe adott új történelmi ismeretanyag, de a végletekig sűrítő modern stílusökönómia kapcsán is az.

Hogy az általános lexikonokból és irodalomtörténeti kézikönyvekből furcsamód mindmáig kimaradt Jász Dezsőt — a forradalmárt: a Magyar Tanácsköztársaság, a spanyol polgárháború és a francia ellenállási mozgalom egyik vezető katonai személyiségét; az író és publicistát: a *Kassai Munkás*, a romániai *Előre*, a *Munkás*, a *Munkásnaptár* munkatársát és életre hívó szerkesztőjét, Federico García Lorca barátját — végleg visszapereljük a magyar szocialista irodalom úttörői közé, hogy méltó helyére állítsuk napjaink tömegelő memoárirodalmában is, elsősorban emlékiratának művészi jellegzetességeire, stílusának sajátos formáira célszerű figyelmet összpontosítani.

Jász maga nyilatkozta valahol, amikor arról fagatták, megírja-e sokáig érlelt emlékeit, hogy: „igen, de tacitusi tömörséggel”. (Vö. Módos Péter: *Tacitusi tömörség*. Könyvtájékoztató, 1969. febr.) Ez a telitalálat-önminősítés azóta bejárta a *Tanácsmagyarországtól a Pireneusokig* egyelőre meglehetősen gyér kritikai visszhangját; a kötet fülére — ahol általában a latin történetírókról esik szó — éppúgy oda került, mint E. Fehér Pál értő reflexióiba. (*Jegyzet Jász Dezső könyvéről*. Elet és Irodalom, 1969. márc. 22.) Valóban, rövidség és tömörség dolgában jobb mestert nem találhatni Tacitusnál. De ha már a latinokkal példálódzunk, a császárság historikusa mellé rendeljük oda mindjárt Livius is, a köztársaság krónikását, abban az értelemben, ahogy Zrínyi tekintett fel rájuk a *Vitéz Haá nagy* élen: „Második részében Cornelius Tacitus vitézségről való sententiáit aphorizmusokkal együtt írtam. Ez az author propter brevitatem et compendium [rövidsége és tömörsége miatt] inkább tetszett Liviusnál, noha megvallom, többet tanulhatni vitéz dolgot Liviusból.”

Brevitas, Compendium, Virtus — ez az összefonódó hármasság jellemző Jász Dezső emlékiratára. Rövidség és tömörség szerkezetben, stílusban egyaránt elsődleges sajátosságként tűnik elő.

A könyv in medias res kezdődik, a várostrommal, mint a régi eposzok: „A Kommunista Magyarországi Pártja a Tanácsköztársaság megalakulása után a katonai ismeretekkel rendelkező kommunisták egy részét a Hadügyi Népbiztosság rendelkezésére bocsátotta. Ez történt velem is.” A Tanácsköztársaság megalakulása

után vagyunk tehát, a harcok kellős közepén. A memoár lezárása úgyszintén oda vezérli az olvasót, a lezárás egy csonkán maradt tudósító mondat: „Ide kerültek a 726. Landeschützenregiment — a 726. Lövészezred — katonái is, akik négy héttel korábban megszállták a tábornak...” Illetve nem is lezárás, éppen hogy lezáratlanság ez: a küzdelem nem ér véget, „A harcban nem szabad megállni” — mondja az utolsó fejezet címe is. Summa summarum: Jász nem bajlódik az előzmények és a mégis csak nyugalmasabb utolsó évtizedek eseményeinek aprólékos, epikus rajzával, minden adat és körülmény melléke számára, ami nem kapcsolható közvetlenül a történelem és a forradalom menetéhez. „Ki volt tanítód, hol jártál iskolába?” — erről hiába faggatjuk a memoárt. Jász még azt is csak véletlenül, egy Münnich Ferenczel folytatott alig tízperces bemutatkozó beszélgetés visszaadása közben árulja el, hogy 1919-ben huszonegy éves volt. Nagykárolyi születése és az ottani piaristáknál eltöltött tanulóévei sem szabályos memoárbéli adalékként kerülnek elő — szükzavúan, valahol a könyv közepén —, csupán annak indoklásául, hogy születési bizonyítványa szerint román állampolgár volt, így kevesebb kockázattal vállalhatta az Erdélybe szólító pártmegbízást. A szük kilencívnnyi emlékirat fejezeteinek — egyúttal témacsoportjainak — megválasztása és egymáshoz illesztése egyaránt tanúsít lényegre koncentrált látásmódot, szerkesztői ökonómiát, korszerű, kihagyásos leíró technikát. Az 1919 és 1934 közötti időszakról ugyanis Jász Dezső nem mondja el mindazt, amit elmondhatna — úgy tetszik, még a fontosabb történelemből is szelektál —, s az egyes fejezetek között (*A Vörös Hadsereg katonája, Harc a Hernád mentén, Új kezdet, Hispániában, A harcban nem szabad megállni*) bátran mer térbeli, időbeli szüneteket hagyni, ti. belső terük „pars pro toto”-megmunkálása mélyreható.

E tényserű, racionális szerkesztésmód és stíluseszmény természetesen nem fér össze az érzelmességgel, a szorosan vett „cselekmény”-től elkanyarodó lírai kitérésekkel. Bujkál a könyvben valami megfoghatatlan, katonás kemény zengés, ám ez soha nem csap át emlékező ellágyulásba vagy szabadjára engedett érzelmkitérésbe, jobbra csupán három puszta ponttal sejteti, ami Jászban a történelemkor és ötven év múltán lejátszódott. „Amikor a Szepsi országúton felbukkantak az első vöröskatonák, megkondultak a székesegyház harangjai... Délután négy óra lehetett.” — olvassuk a vöröskatonák kassai bevonulásáról, s a finom elhallgatás maradandóbban őrzi az ünneplő tömeg — és az emlékező — heves lírai megindultságát, mint bármilyen harsány tudósítás. Vagy itt egy másik példa: „Francisco Ariza szintén az 5. Ezredhez tartozott; már az estremadurái visszavonulás alatt kitért bátorságával. Carabanchelnél a golyó épp a szívére érte: egyenruháján alig pár vércsepp látszott. Arkifejzése változatlan maradt; halálfelelemnek semmi nyoma sem volt rajta. Úgy feküdt, mintha élne; csak a szeme volt lehunyva...” Mennyire jellemző, hogy ezt a férfitárával átszótt, érzelemtől dúsitott ritka jelenetet Jász Dezső a könyvnek nem a főszövegébe építette bele, csupán *lábjegyzetbe* utalta! És az sem véletlen, hogy ez a puritán stílusközegből kiugró jelenet épp a spanyolországi harcokat elbeszélő fejezetből való. Itt a legsodróbb Jász Dezső könyve, ez a rész hozza a legtöbb dátum- és adatszzerűen dokumentált epizódot, hadtudományi fejtegetést, s ez a leghosszabb fejezet is: az emlékiratnak közel egyharmada. Mindennek azzal adhatjuk filológiai magyarázatát, hogy a spanyol polgárháború idején Jász Dezső naplójegyzeteket készített: „Négy háborúban vettem részt. Naplót csak Spanyolországban vezettem, az északi hadjárat alatt.” Így érthető, hogy különös élességgel megvilágított arcképek, a dokumentumfilm pontosságával megörökített jelenetek, oldottabb kitérők színesítik a *Hispániában* lapjait. Garcia Lorcaról pl. megtudjuk: Jász volt az, aki a költőt az 1936-os moszkvai május elseji ünnepeken részt vevő spanyol küldöttség tagjául javasolta. Lorca november 7-re halasztotta az utat, de augusztus 20-án már meggyilkolták. Ha májusban elmegy Moszkvába, talán másképp történnék minden... (Egy helyt az ifjabb jó barát, Tolnai Gábor nevével találkozunk a memoárban. Tolnai erős és tartós Lorca-élményében Radnóti kívül bizonyosan bejátszottak Jász Dezső emlékei is.) És ez sem érdektelen köznapi tudnivaló a spanyol tanárzászlóalj szervezéséről: „Az egyik katonát nagyon ismerősnek találtam: Tomás Novarro Tomás, a Tudományos Akadémia Tagja, európai hírvé germanista volt. Már hatvan felé járt. Nyomban leszereltem.” De Zalka Máté alakjának felidézését, az altamirai barlangfestmények előtti megrendülés vagy a Placio de Santillana könyvtárban eltöltött bensőséges percek leírását éppúgy idézhetnénk még, mint annak a lelőtt német pilótának a döbbenetét, akit Jász hallgatott ki, első kérdésül azt téve fel néki: ki a kedvenc írója?

A Jász-próza stílusformáinak jellemzése nem lehetne teljes, ha nem mutatnánk rá nyomatekkel, hogy az emlékirat nemcsak a lírai fellazulást, de a képek, a metaforák irodalmias divatját sem ismeri. Amit színesítő stílusfordulatként kizárólagosan

alkalmaz, az a célratoró kurta beszéd, a dísztelen, racionális epika egyik legrégebb megjelenési formája, a XVI—XVIII. századi prózanyelvben oly divatos ún. „adagiomos” stílus: egyfajta tömör, szentenciózus, epigrammatikus fogalmazásmód, aminek leggyakoribb eszköze a közmondás-világosságú hasonlat. Íme a példák: „A vöröskatonák úgy féltek a bekerítéstől, mint az ördög a szenteltvíztől...”; „Hullt a golyó, mint a záporosó”; „Úgy feküdtek ott, mint megannyi rongycsomó, amelyeket valaki elszórt”; „Kár volt azonban előre inni a medve bőrére”; „A zászlóalj, amely Alto de Leonnál szagolt először puskaport, négy századból állt”; „...csak arra a lóra tettek, amely az ő színeikben futott...”; „Fejünk fölött német vadászgépek keringtek, időnként lejjebb ereszkedtek, hogy lecsapjanak egy-egy gépkocsira, mint a héja a csirkére”; „Az Archandáról tökéletes kilátás nyílt a városra, amely nyitott könyvként feküdt az ellenség előtt”; „A játék nem babra megy...”; „Mégsem engedtem a negyvennyolcból...”; „...saját szakállukra tárgyalásokba bocsátkoztak az olaszokkal...”; „...Francisco Lamas két vasat melengetett a tűzben”; „Santander eleste korántsem keltett rózsás hangulatot”; „Az angol cirkálóval való találkozást ugyan ép bórral megúsztuk, mégis csöbörből vederbe estünk.” Akárhogy forogatom jegyzeteimet: ez minden. Jász katonás fegyelemmel zabolazza a kitűnően beszélt anyanyelv eme közkincsrétegét is. Elnevezést az újabb régi magyar irodalmi párhuzamért, de Jász módszere engem a francia *Emlékiratok*-at író Rákócziéra emlékeztet. Kítűnő költő fordítója, Vas István figyelte meg, hogy amit Rákóczi „közölni akar, világnyelven mondja el; vallomásait latinul, emlékiratait franciául. S milyen kedvesen-kirívóan bukkannak fel a francia szövegben ízes-erős magyar kifejezések, a vérbő kuruckori nyelv törmelékei, például amikor a nagyszombati csatában megüzeni Bercsényinek, hogy „nem mogyorót ropogatni” jöttünk...” Ha akadna fordító, aki Jász latin világosságú tömör prózáját saját nyelvére tenné át, idézett példáinknál ugyanilyen érzésekkel kapná fel a fejét.

De nemcsak a szinte hagyomány nélkülinek tetsző emlékirói prózanyelv hozza az újat Jász Dezső könyvében. A vonatkozó szakirodalommal összevetve, úgy látszik, egy sereg ismeretlen adat és összefüggés kerül elő általa az 1919 utáni magyar szocialista irodalom történetéről. Botka Ferencnek épp a Tiszatáj hasábjain megjelent tanulmánya (*A kassai prolektult.* 1965. febr.), Gyetvai János és Illés Béla emlékezései után is újszerűnek hat, amit Jász a *Kassai Munkás* körüli küzdelmekről elmond. Bölcs summázása nemkülönben megfontolást érdemel: „Az utóbbi négy-öt év során sokszor szemünkre vetették a Tanácsköztársaság leverése utáni „szektas magatartásunkat”. Ez az álláspon a képlet leegyszerűsítésén alapszik; nem lehet szó szektásságról azzal az időszakkal kapcsolatban, amikor *nem volt meg az alternatíva lehetőségé.*” Amit az erdélyi lapszerkesztési vállalkozások sorozatáról megtudunk, az meg egyenesen ismeretlennek tűnik. Felerősítve adjuk tovább Jász Dezső jogos aggodalmát: „nem volna-e ideje, hogy a magyar irodalomtörténesek közelebről szemügyre vegyék a Tanácsköztársaság leverése után Romániában megjelent kommunista lapok tevékenységét.” Aki majd elvégzi ezt az összefoglaló munkát, Jász könyvét megbízható forrásként veheti kézbe. Nemcsak filológiai természetű adalékai miatt: a naponkénti gondok és harcok atmoszférája, a villanásnyi írói portrék emberi vonásai egyaránt személyes hitelű emlékként örökítődnek ránk.

E sorok írója nem merészelheti megítélni, mennyit ér, mit ér az a történeti, illetve elsősorban hadtörténeti ismeretanyag, ami a *Tanácsmagyarországtól a Pireneusokig* lapjain felhalmozódott. Csupán naiv sejtését adhatja közre: aligha kevesebbet — értsd: többet inkább —, mint a stílusformák és az irodalomtörténeti adalékok! De ha már nézőpontunk ennyire az irodalomé, emeljünk ki az effajta tudósítások közül is néhány filoz-fülnek, -szemnek érdekes, lírizálható mozzanatot. Az emlékművek talapatáról visszatekintve megdöbbenünk, milyen primitív, szinte feudális technikai készületlenség közepette vívták harcukat 1919 vöröskatonái: „Az általános helyzetről sokszor sejtelmünk sem volt. Néha arról sem tudtunk, mi történik tőlünk jobbra vagy balra... A kapcsolatot a magasabb parancsnoksággal — tábortelefon híján — kerékpáros küldöncök útján tartottuk fenn...” Sokszor a spanyol fronton sem volt külön b helyzet: „Amikor először kerültünk kapcsolatba az ellenséggel, fejünként mindössze ötven töltenyünk volt.” És nem voltak géppuskák, léghárító ágyúk sem elégségesen — puskasortűzzel löttek a német repülőkre. Azoknak volt bombájuk bezzeg. Megkapó, ahogy Jász visszaadja a légitámadások után összelyuggatott földjeikre kitérdult spanyol parasztlak sűrűségét-forgását, sajátosan paraszti, teheneke nagyságában gondolkodó mérés módszerét: „Tanúja voltam, amikor egy aszturiai parasztember mértéket vett a tölcseéről, melyet egy ötszáz kilós bomba becsapódása vágott. Tíz percig állt szóltanul a bombatölcse mellett, majd megszólalt: ¡Una bomba de cuatro vacas! Valóban, az akkori viszonyokhoz képest nagy bombatölcse volt: négy tehén kényelmesen elfért volna benne...”

Jász Dezső könyvét a Magvető Könyvkiadó adta ki, meglehetősen primitív tipográfiai készültséggel. A lábjegyzeteket jelölő indexszámok pl. egy betűfokozattal nagyobbak a kelleténél; a térképvázlatok és a szövegbe nyomott autotípiás illusztrációk technikai kivitelezése silány; az utóbbiak különben is furcsán hatnak az amúgy gazdag és érdekes műmellékletek árnyékában.

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN

DERSI TAMÁS: A PUBLICISTA KUN BÉLA

Dersi Tamás könyve, amelynek néhány részletét folyóiratokban már korábban is olvashattuk, Kun Béla ifjúkorával, a *Pályakezdő korszak*-kal foglalkozik. A későbbi nagy munkáspolitikus irodalmi, illetve közírói munkásságát mutatja be nagyváradi szerkesztősködésének 1907 januárjában való lezárulásáig. Kun Béla pályakezdéséről Dersi kutatásai előtt elég keveset tudtunk, hiszen ha leszámítjuk a szerző által idézett ellenforradalmi szemléletű irományokat, akkor tulajdonképpen csak Kun Béláné emlékezései és Münnich Ferenc két ízben is megjelent előszava állott rendelkezésünkre olyan munka gyanánt, amelyből összefüggő képet alkothattunk erről a korszakról is.

A szerző három fejezetben tárja elénk az ifjú Kun Béla tevékenységét. Az elsőben (*Beöthy Zsolttól Ady Endréig*) a szellemi forrásvidék, a zilahi Wesselényi Kollégium és a kolozsvári kollégium rajzát, majd a hetedik-nyolcadik osztályos nagydíjak önképzőkori pályamunkáinak elemzését kapjuk. A progresszív hagyományokat ápoló protestáns iskolák jó alapot nyújtottak az élénk szociális érdeklődésű fiatal számára, aki tizenhét-tizenyolc évesen tanára (Imre Sándor), illetve a nagy tekintélyű irodalomtörténész (Beöthy Zsolt) érthető hatása mellett új gondolatokat is csillogtat pl. Petőfi forradalmiságával kapcsolatban. A gróf Teleki Sámuel-alapítványból jutalmazott pályaművek szorgalmas szerzőjének következő állomása már a napi politika közvetlen közelében van (*Kolozsvári szerkesztőségekben*). Itt fejtí ki — 1905-ben — a tematikai egység kedvéért még az előző fejezetben bemutatott, eszmeileg-esztétikailag az Adyéval mérhető szinikritikai munkásságát Rostand, Bródy és Herczeg műveivel kapcsolatban.

Dersi a továbbiakban a nehezebben megállapítható pontosabb életrajzi adatokra keveset adva, majdnem kizárólag csak az újságcikkek tematikus bemutatására fordítja figyelmét. Az esetleges tévedéseket elkerülendő azt sem mondja meg határozottan, hogy az „értelmiségi proletár” Kun Béla mikor került a radikális színezetű függetlenségi párti *Kolozsvári Friss Újság* (KFU) redakciójába. Az első hivatkozott cikk alapján (39. jegyzet.) ezt 1905. március 10. előttre tehetjük. Az érettségi utáni — igen kevésé ismert — egyetemi hallgatóságát sem tudjuk, miért intézi el a szerző oly fölüenyés nagyvonalúsággal (51. l.), hiszen Kun Béla még az 1921-ben kitöltött személyi lapjának szakképzettségi rovatába is a jogász megjelölést írta. (Vö. Kun Béláné: *Kun Béla* Bp. 1966. 54. l.)

Kun Béla újságírói működése a darabont kormány, a koalíció és a szociáldemokrácia sajtós helyi problémákkal is színeződő harcához kapcsolódott. Munkája a koalíció függetlenségi szárnyát támogató kolozsvári polgári radikális újságírók közé állította, s ha a sokat vitatott, a szociáldemokrata vezetőket is maga mögött tudható darabont politika ellen fordította a szociáldemokrácia nem akadályozta 1903 óta meglevő munkásmozgalmi kapcsolatainak fenntartásában. (Dersi adatainak kiegészítéseként megemlítjük, hogy 1905 őszén ismeretterjesztő előadásokat is tartott a szervezett munkásoknak „A gazdálkodás formáiról” (*Erdélyi Munkás*, 1905. nov. 1., dec. 1.), s az 1905-ös kőművessztrájk idején a „csendőráttak alkalmával megjelent röpiratáért” sajtóper indult ellene [*Kolozsvári Munkás*, 1906. dec. 15.] A szerző bemutatja a Kun Bélának tulajdonított cikkeket, részletesen — több helyütt Ady publicisztikájával egybevetve — elemzi a haladó múlt, a sajátos erdélyi politikai légkör és a marxizmus gondolatvilágának bennük való jelentkezését. Kun Béla kolozsvári közírói munkásságának csúcspontja a *Legyen hát forradalom* c. cikkben (KFU 1905. szept. 24.) látja, amelyben a fiatal újságíró úgy igazában odamondogatott a dinasztáknak. Kun Béla e cikkét K. B. szignóval jegyezte, de az is előfordult, hogy teljesen jelzés nélkül hagyta írásait. Ez megnehezítette a szerző munkáját, aki egy helyütt utal is erre (67. l.), a jegyzetekben viszont minden további nélkül rendre Kun Béla szerzőségének feltüntetésével hivatkozik az *általa* neki tulajdonított írásokra, noha — ismereteink szerint — a fiatal publicista neve egyetlen cikke alatt sem szerepel. Amikor a szakszerűbb jegyzetelés érdekében emelünk szót, egyáltalán nem kívánjuk csökkenteni a Dersi által Kun Bélának tulajdonított írások számát.